

МИСТЕЦТВО ВІЙНИ СУНЬ-ДЗИ (СУНЬ-ДЗИ БІНФА)

Переклад з давньокитайської С. П. Лесняка

Вступ і коментарі С. В. Капранова

Вступ

Трактат “Сунь-цзи¹ бінфа” належить до найвідоміших творів китайської класики, і водночас є одним із найпопулярніших творів світової військової думки. Він був настільною книгою фельдмаршала Маннергейма і генерала Макаргура, Мао Цзедуна і в’єтнамських партизанських командирів. Його вивчають не лише військові та розвідники, а й бізнесмени, менеджери, юристи і спортсмени, бо викладені в ньому принципи стратегії можна застосовувати у різних сферах діяльності. Написаний понад дві тисячі років тому, він не втрачає актуальності й сьогодні.

Традиція приписує авторство цієї книги сучаснику Конфуція – воєначальнику Сунь У, або Сунь-цзи (544 – 496), який служив Хе Люю, правителю царства У, і прославився перемогами над сусідніми царствами Ці та Чу. Найдавнішою версією пам’ятки є текст на бамбукових планках, знайдений 1972 р. в похованні Інцзюешань (м. Лінь у провінції Шаньдун), що датується першою половиною II ст. до н.е. Його текст близький до класичної версії, відредагованої полководцем Цао Цао у III ст. н.е. В XI ст. “Сунь-цзи бінфа” було включено до складу “Військового семикнижжя” (“У цзін ці шу”), канону, укладеного за наказом сунського імператора Шень-цзуна, і призначеного для підготовки офіцерських кадрів. Таким чином, статус “Мистецтва війни” був – не лише в Китаї, а й у Кореї, Японії та В’єтнамі – певною мірою аналогічним конфуціанським і даоським канонічним книгам. До трактату Сунь-цзи було написано величезну кількість коментарів, найдавнішим з яких є коментар Цао Цао (хоча відомо, що були й давніші коментарі, що не збереглися). Серед японських коментаторів були видатні філософи-конфуціанці XVII – XVIII ст. – Ямага Соко та Огю Сорай.

Європейці вперше познайомилися з “Сунь-цзи бінфа” 1772 р. завдяки французькому перекладу Ж. Амію. Перший частковий переклад англійською з’явився лише у 1905 р. (Е. Калтроп), а повний переклад Л. Джайлса вийшов іще через п’ять років. Російською пам’ятку переклав академік М. Й. Конрад 1949 р. Сьогодні книгу перекладено багатьма мовами, у т. ч. німецькою, іспанською, італійською, нідерландською, польською, чеською, вірменською тощо. В Україні наукове вивчення цієї важливої пам’ятки лише починається. Переклад, який запропоновано нижче читачеві, є важливим кроком на цьому шляху. Переклад виконав безпосередньо з оригіналу Сергій Лесняк, директор компанії RR Commodities (м. Шанхай), який багато років досліджує китайську стратегічну думку.

¹ Ми, на відміну від перекладача, дотримуємося звичної транслітерації.

Мистецтво війни Сунь-дзи

1. Планування

Сунь-дзи сказав: війна – справа надзвичайної ваги для держави, справа, що визначає життя і смерть, її необхідно вивчати, неабияк пильнувавши.

Тому, щоби передбачити наслідок війни, треба брати до уваги п'ять засадничих чинників і порівнювати дві протидорчі сторони за певними критеріями, а саме: Шлях-Дао, підсоння², терен, командування й регулювання.

Шлях-Дао – це те, що дає людям змогу мислити влад із правителями. Це уповноважує Вас посилати людей на смерть або дозволяти їм жити, і вони прийматимуть це без жодних сумнівів.

Підсоння визначає день і ніч, холод і тепло, час і сезони.

Терен окреслює височини й долини, далекі й близькі відстані, небезпечні та сприятливі місця, широкі та вузькі простори, місцини, складні для оборони й нападу й придатні, щоби захищатися й наступати.

Командування добирають за такими чеснотами – мудрістю, чесністю, людяністю, мужністю та дисциплінованістю.

Регулювання означає організаційну ефективність, системи керування та структуру логістики.

Усі командири знаються на цих п'ятьох чинниках, однак ті, хто опанує їх, переможуть, а хто – ні, програють.

Тому, щоби передбачити наслідки війни, мусимо порівняти дві супротивні сторони, зважуючи їхні відносні стратегії за допомогою таких запитань:

Котрий із імператорів має Шлях-Дао?

У котрого з генералів – більше здібностей?

Котра зі сторін переважає підсонням і тереном?

У котрому війську жорсткіше дотримуються дисципліни?

Котру армію споряджено ліпше?

Чиї старшини й вояки ретельніше навчені?

Котра сторона суворіша й справедливіша щодо винагороди й кари?

На основі цих порівнянь я знатиму, хто перемаже, а хто програє.

Генерал, який дослухається моїх порад, посилаючи військо в бій, здобуде звиягу й такий воевода хай залишається командувати. Якщо ж він знехтує моєю порадою й відправить армію, то зазнає повної поразки, і його потрібно звільнити.

Почувши, чого можна дістати, коли йти за моїми порадами, досягай стратегічної переваги згідно з ними – так підготуєшся до зовнішніх обставин. Використовувати сприятливі умови для здобуття найбільших сили і впливу, виходячи зі становища – я називаю стратегічною перевагою.

Війна – це мистецтво брехні. Тому, коли ти вправний, придурюйся, що невмілий.

Якщо – діяльний, клей із себе млявого. Коли ти близько, вдавай, що далеко, коли – далеко, вдавай, що близько. Якщо ворог жадібний – спокуси його об'єктом жадання. А якщо – хаотичний, захопи його. У разі ефективності ворога – будь обачним. Коли ж супротивник могутній – уникай його. Якщо його легко розгнівити – вдавайся до провокування. Коли бачиш низьке самооцінювання напасника, роздмухай його зухвалість. Якщо ворог відпочив – виснаж його. А якщо він у гармонії, посій ворожнечу в його лавах. Нападай на супостата там і тоді, де й коли він неготовий. З'являйся там, де на тебе не чекають. Це – ключові моменти стратегії армії, про які не можна казати наперед.

² Підсоння – клімат (прим. перекладача).

Той, хто перед боєм ретельно аналізує його сценарії в штабі, має більше шансів перемогти. А хто – неуспішний у попередніх штабних розрахунках, програє січу ще до початку. Сторона з більшою кількістю переможних сценаріїв виграє. Сторона, що має їх менше, програє. Той, хто не планує, прирікає себе на очевидну поразку. Коли я дивлюся на процес планування баталії, звитяжний чи ганебний наслідок для мене очевидний.

2. Провадження бою

Сунь-дзи сказав: зазвичай, на воєнну кампанію потрібно 1000 швидкісних чотирикінних колісниць, 1000 важких повозів і спорядження для 100 000 душ панцерників. Провізію для війська треба транспортувати на тисячу *лі*³, а ще належить порахувати витрати вдома і за польових умов, зокрема на закордонних посланців, а також видатки на такі матеріали, як клей і лак, та ремонт колісниць і зброї. Тільки коли маєш на руках 1000 шматків срібла щодня, можеш мобілізувати військо.

Тому, розпочинаючи герць, шукай швидкої перемоги. Якщо бій затягується – зброя притупиться, військо деморалізується. Розпочинаючи облогу укріпленого муром міста, виснажиш свої сили. Коли твоїх вояків довго тримати на полі, людських резервів буде обмаль. А що ти притупив свою зброю, деморалізував своє військо, виморився та знесилив усі наявні ресурси, то сусідні правителі скористаються з твоїх напастей для удару. Навіть за наявності наймудрішого дорадника не зможеш уникнути виниклих наслідків.

Тож на війні, я чув, інколи навіть безглуздий поквап приводить до швидкої перемоги, але я ще ніколи не бачив ознак майстерності й переможности в довгій кампанії. Тому не було ще країни, яка би скористала з тривалої війни. А отже, якщо ти не цілком усвідомлюєш шкоди від використання армії, то не досягнеш, як повернути її собі на користь.

Той, хто зна, як використовувати військо, не мобілізує солдатів більше ніж раз і не завозить харчів кілька разів. Він бере своє військовоє знаряддя зі своєї країни й рекувізує провізію у ворогів. Тоді провіянту воякам вистачатиме.

Постачання армії на далеку відстань виснажує державу та збіднює людей. У місці, близькому до отаборення вояків, ціни на товари зростають. Де крам дорогий, там простий люд зубожіє, і щойно ти виснажиш його статки, змушений будеш збільшити місцеві збори для армійських потреб.

Якщо сили війська вичерпано й багатство держави закінчилося, сім'ї в країні також залишаться нужденними. Унаслідок війни прибутки простих громадян знизяться на 70 відсотків; державна скарбниця зазнає втрат від зламаних колісниць, знесилених коней, запотребованих і зужитих обладунків і шоломів, стріл і луків-самострілів, галябард і щитів, списів, великих заслонів для облоги, надірваних тяглових биків і заїжджених важких возів; і це сягне шістдесятьох відсотків державних резервів.

Тому найліпший командир робить усе від нього залежне, аби прогодувати свою армію з ворожої землі. Одна міра спожитого чужого харчу дорівнює двадцятьом своїм; використати одну паку фуражу супротивника – те саме, що двадцять своїх.

Щоб убивати ворога, потрібно розбудити почуття гніву в наших людей; аби змусити солдатів захоплювати ворожі багатства, треба розподіляти здобич серед них. Тому в колісничному протистоянні нагороди того, хто першим захопив 10

---

³ *Лі* – міра довжини, дорівнює бл. 500 м.

колісниць і зміни майви⁴ й корогви недруга на свої. Змішай чужинські колісницьі зі своїми й відсилай їх назад на бойовище; із захопленими в полон вояками поведься добре, щоби потім їх використати. Це означає примножувати власну силу в перебігу здобуття перемог.

Отже, найважливіше на війні – швидка звитяга, а не затяжні кампанії. Тому командир, котрий розуміє, як використовувати військо, має владу над людським життям і стоїть на варті безпеки в державі.

3. Планування атаки

Сунь-дзи сказав: мистецтво війни полягає в тім, щоби загарбати чужу державу неушкодженою; зруйнувати ворожу країну – гірший сценарій. Ліпше – захопити протиборчу армію цілою-цілісінькою, гірше – знищити військо ворога. Ліпше полонити супротивну дивізію, ніж сплюндрувати її. Годилося би захопити ворожий курінь, а не громити його на друзки. Слід заволодіти ворожим загоном у повній цілості. Розтрощити загін – найпоганша справа. А от узяти ворожу обслугу незайманою під себе – он правдива річ. І, відповідно, вбивати ту обслугу – неправильно. Тому той, хто здобув сто перемог у ста поєдинках – не герой; героїство – підкорити антагоністське військо без боротьби взагалі.

І тому неперевершена воєнна стратегія — зруйнувати плани й стратегії супротивника, дещо слабша – атакувати ворожі спілки та сув'язі; ще гірша – нападати на армію ворога; і найгірша – кидатися на укріплені мурами міста.

Удавайся до штурму міст-укріплень, тільки коли нема вибору. Якщо збудувати щити для облоги, так звані мантелети⁵, й панцеровані вози та зібрати все військове спорядження і зброю – піде три місяці, а насипати земляні вали – додай ще три. Відтак командувач війська не зможе контролювати своїх емоцій, він пошле вояків як мурах на ворожі мури й утратить третину душ свого вояцтва, і не здужає захопити міста. Це – різновид лиха, що трапляється при веденні облоги.

З огляду на те досвідчений воєвода підкорює протиборче військо без бою, бере муровані міські фортеці, не атакуючи, й завойовує ворожу державу без затяжної війни. А отже, його перемога беззаперечна у світі. І тому його армія – невиснажна, а його звитяги – абсолютні. У цьому полягає мистецтво нападу за допомогою стратегії.

Отож принципи використання військ полягають ось у чому: якщо твоїх сил удесятеро більше за ворожі, оточи їх; коли твоя міць уп'ятеро переважає супротивну, нападай. Маєш подвійну перевагу – вдайся до поділу протиборчого війська; коли в тебе й ворога моці однаково, бийся з ним; якщо твоїх бійців менше – уникай його. Коли тобі бракує сил, щоби зрівнятися з антагоністом – утікай. Тому, якщо слабка армія – вперта, її захопить більше військо.

Воєвода – це опертя держави. Коли це опертя мислить про все, держава неодмінно буде сильною; коли ж воєвода немислєнний, тоді держава неминуче слабуватиме.

Є три способи, якими правитель може завдати шкоди своїй армії: наказати йти вперед, не усвідомлюючи, що йти вперед вона не може, або наказати відступати, не будши свідомим того, що військо не в стані для відступу. Це називають – сплутати армію.

---

⁴ Майва – прапор (прим. перекладача).

⁵ Мантелет – щит великих розмірів на колесах для облоги фортець, перед якими його й виготовляли з дерева; за ним ховалися бійці з луками та зброєю ближнього бою (прим. перекладача).

Якщо імператор втручається в керування бійцями, не знавшись на принципах командування, це збентежує старшину й вояків.

Якщо імператор, не вивчивши воєнної стратегії, береться до військових призначень – солдати зневіряються.

Щойно армія стає збентеженою й імператор утрачає довіру своїх людей, чекай агресії від сусідніх правителів. Це означає, як той казав, посіяти безлад у власних лавах і загубити вікторію.

Тому маємо п'ять чинників, аби передбачити, хто здобуде перемогу. Це: генерал, який знає, коли битися й коли – ні; генерал, що відає більше всіляких способів використовувати військо; армія, в якій старшини й підлеглі об'єднані єдиною метою; армія, що виставляє цілковито підготованих вояків проти непередбачених; військо, генерал якого кваліфікований, а імператор – не втручається. Отже, ці п'ять чинників становлять шлях передбачати звитягу. Тому сказано:

той, хто знає ворога й себе, ніколи не програє війни;
той, хто не знає ворога, але знає себе, коли виграє, а коли програє;
той, хто не відає ні себе, ні ворога, програє кожну баталію.

4. Стратегічні позиції

Сунь-дзи сказав, що за давніх часів досвідчений у січі передусім робив себе непереможним і після того очікував нагоди, коли можна перемогти противника. Непереможність залежить від тебе, вразливість ворога – від нього. Тому особа, що має бойовий досвід, здатна зробити себе нездоланною, але не може гарантовано змусити ворога бути подоланим.

Отож і сказано: можна передбачити перемогу, але передбачення її не гарантує. У становищі, коли не можеш виграти – захищайся, якщо хочеш виграти – мусиш нападати. Якщо не маєш досить солдатів – боронися, а як маєш – атакуй. Той, хто вправний у захисті, ховає себе наче глибоко під землею, а хто – меткий у нападі, немов уражає з високости. Тому він здатен і себе відстояти й тотальну перемогу здобути. Передбачити її, керуючись розумінням пересічних людей, – це не найвища досконалість. Вікторія, що її підвладно зрозуміти пересічним людям, не є досконалою. Здатність підіймати осінній пух не може бути ознакою великої сили; спроможність бачити сонце й місяць не засвідчує проникливості зору; навички чути грім не означають наявності доброго слуху.

В давнину казали, що людина, майстерна в герці, долає того, кого легко здолати. Тому тріумфи здалої змагатися людини не мають слави відважних і мудрих. Її перемоги в протистояннях бездоганні. Бездоганність означає, що успішний борець діє там, де звитяга певна, й завойовує ворога, що вже програв.

Через те майстер бою обирає позицію, де поразка неможлива, й не змарнує свого шансу взяти гору над супротивником. А отже успішна армія вступає в бій тільки після того, як забезпечить собі умови для тріумфу, а подужане військо шукає перемоги лише по тому, як вступило в сутичку.

Знавець воєнного мистецтва розбудовує Шлях-Дао й ретельно пильнує військових регулювань – отим бо і здатен вирішувати, де буде виграш, а де – поразка.

Умови мистецтва війни такі: перша – розрахунки; друга – обсяг ресурсів; третя – кількість солдатів; четверта – баланс сил; і п'ята – можливість перемогти. Розрахунки висновують із терену, обсяг ресурсів – із розрахунків, кількість солдатів – із обсягу ресурсів, баланс сил – із кількості солдатів, і можливість перемогти ґрунтується на балансові сил.

Тому нездоланну армію можна порівняти з протиставленням ста мір ваги та однієї, а подолане військо – це як кільком мірам ваги переважити сто. Ознакою вдалого є позиціонування, коли тріумфальне військо, направляючи своїх бійців на баталію, може уподібнитися до гірського потоку, що розірвав греблю й падає з великої висоти.

5. Сила

Сунь-дзи сказав: принцип керування великою армією – той самий, що й – кількома вояками. Наказувати великій армії – те саме, що й – кільком воякам, це – питання організації комунікацій. Що допомагає солдатам із різних частин війська могли протистояти ворогові, то це – прямі й непрямі стратегії. Армія атакує супротивника подібно до каменя, що трощить яйце; в цьому полягає принцип використання сильного для нападу на слабке.

Зазвичай, під час бою використовують прямі методи, а до непрямих – удаються, аби перемогти. Тому стратегії генерала, досвідченого в уживанні непрямих метод – безмежні, як небо й земля, й такі ж невичерпні, як річки та потоки. Взоруєчись на сонце й місяць, він сідає, аби знову зійти, немовби чотири пори року, він минає свій час, аби знову повернутися.

Є не більше ніж п'ятеро головних нот, але їхніх змін і трансформацій неможливо переслухати; маємо не більше як п'ятеро основних кольорів, але відтінків, породжених їхніми змінами й трансформаціями, годі сприйняти зором; основних смаків – не більше ніж п'ятірко, проте утворені завдяки їхнім змінам і трансформаціям присмаки переважають кількість тих, що їх можливо відчутти на смак. У будь-якому протистоянні в арсеналі маємо не більше ніж прямі й непрямі стратегії, але їхні зміни й трансформації – безмежні. Непряме та пряме підтримують і підсилюють одне одного так само, як коло без початку й кінця. І кому до снаги їх вичерпати?

Швидкість стрімкої води може рухати кругляками⁶ – це й називають силою. Хижа птаха падає на здобич і шматує її згідно з точним розрахунком часу та відстані. Тільки ж-бо бувалий у бойових бувальцях здатен володіти жажливою силою й точним визначанням часу та місця. Його сила скидається на натягнутий лук-самостріл, а розрахунок терміну й відстані – на відпускання язичка того лука-самостріла. Навіть серед метушні й гуркоту бойовища його не заскочить сум'яття. І навіть у хаосі баталії він тримає лаву, і його перемогти – зась.

Удавай, що ти в безладі, коли добре організований; клей із себе боягуза, буди сміливим, показуй, буцімто слабкий, тоді як тебе сповнюють сили. Відмінність між хаосом і ладом полягає в організації та структурі; різниця між сміливістю й боягузством впливає з перебігу січі, а між слабкістю та силою – з використання потужності армії. З огляду на це досвідчений у воєнних діях маніпулює ворожими рухами, створює умовини, що змусять ворога їм підкоритися. Він спокушає супротивника принадами й очевидно, що той скористається цим. У такий спосіб він змушує недруга рухатися й очікує його сповнений своїх сил.

Обстріляний військовик шукає перемоги зі становища й обставин, не вимагає занадто багато від своїх людей. Отож бо – й спроможний вибрати правильних і довірити їм розвинути перевагу зі стратегічної позиції. Той, хто знає, як посилювати стратегічні козири, посилає своїх людей на бойовище подібно до покотючих колод і кругляків. Колодам і круглякам природно бути непорушними на поземній⁷ площині, але на похилій вони – на кшталт покотилів⁸; квадратне має здат-

⁶ Кругляк – камінь круглястий (прим. перекладача).

⁷ Поземний – горизонтальний (прим. перекладача).

⁸ Покотило – кружало, коло, обід, горщик тощо; одно слово, те, що котиться (прим. перекладача).

ність зупинятися, а кругле – скочуватися. Отим бо й сила командира, що набив руку, залучавши людей до баталії, скидається на натиск від падіння кругляків, що котяться донизу з великої висоти.

6. Слабкі і сильні сторони

Сунь-дзи сказав: загалом ті, хто першим стане на полі бою, щоби чекати на ворога – відпочинуть; ті, хто прийде з поспіхом пізніше – втомляться. Тому знавець битви контролює рухи ворога, а сам, тим часом, – неконтрольований із ворожого боку. Він може змусити супротивника прийти на приготоване місце, звабивши його вигодою, згідно зі своїм задумом, і може завадити приходіві недруга, створивши йому перешкоди. Тому, коли ворог відпочив – утомлюй його, коли він наїджений – виснаж його голодом, а коли добре влаштований і врівноважений – змусь його рухатися. Нападай на супостата там, де він поквепиться врятуватись. Рухайся туди, де тебе найменше очікують.

Військо пройде тисячі *лі* без втоми тільки тому, що долатиме терен, не залюднений ворогом. Коли нападаємо – ми гарантовано переможемо, позаяк наступаємо на місце, що його ворог не обороняє. Коли ж боронимося, то не можемо бути переможеними, оскільки захищаємо місце, на яке складно напасти. Тому супротивник не знає, як щититися від досвідченого в нападі, й не відає, де і як нападати на навченого оборони.

*Такий складний і глибокий,
Що не залишає жодного сліду,
Такий загадковий і чудовий,
Що й не почувши нічого про нього,
Тому він може вирішувати долю ворога.*

У просуванні йому годі зазнати опору, бо він прориває слабкі місця протиборчих лав; під час відступу його не спіймаєш, адже такий прудкий, що переслідувати його – зась.

Отож, якщо ми хочемо нападати на недруга, він не має вибору, крім як зважитися на бій, навіть будучи під захистом високих мурованих огорож і глибоких ровів; тому що ми вдаряємо на місце, яке він має рятувати. Коли ж ми не волиємо битися, недруг не зможе розпочати атаки проти нас, навіть якщо боронимо не більше, ніж намальовану лінію, позаяк змусимо змінити напрями його нападу.

За умови, що нам удасться спонукати ворога показати його позицію, тоді як свою від нього приховуємо, ми матимемо повноту нашої сили, а супротивник буде поділений. Якщо мою армію зосереджено в одно, а ворожу – фрагментовано на десять частин, я нападну десятима своїми частинами разом проти його однієї. Тоді в нас багато солдатів, а в протиборця – всього кілька, ми зможемо з більшою кількістю напасти на меншу. Коли неприятель не знає, де я хочу вдарити, він захищатиме багато місць, і що більше їх обороняє, то розпорошеніші його сили і слабший він у будь-якому місці, куди я нападну.

Тож-то, коли супротивник укріплюється на фронті, його тил слабшає; а, зміцнюючи свій тил, він знесилює фронт; якщо ворог створює кулак на лівому фланзі, то правий – знемагає, коли ж праве крило міцнішає – ліве на моці втрачає. Намагаючись захиститися всюди, недруг по всіх усюдах охляне.

Слабкість у кількості вояків означає – ти здійснюєш приготування проти ворога; кількісна сила засвідчує, що – змушуєш ворога готуватися проти тебе.

Через те, коли знаєш місце й час бою навіть після походу на тисячу *лі*, ти – готовий змагатися. Якщо ж місця та часу воєнних дій не відаєш, тоді сили твого лівого флангу не можуть урятувати сил правого, а сили правого крила не зарадять силам лівого, бій-

---

ці твого фронту не здатні на порятунок твого тилу, а – відповідно – солдатам запілля⁹ (*) годі буде захистити твій перед. Становище навіть погіршується, коли зважати на те, що найдальші сили – на відстані 10000, а найближчі – кількох *лі*. За мою оцінку, навіть якщо в армії країни Юе¹⁰ дуже багато вояків, то це аж ніяк не обов'язково означає, що це допоможе їм вигравати. Тому я кажу: ми можемо творити перемоги!

Хоча ворог і численний, ми спроможні знайти шляхи, аби завадити йому на нас нападати. Отим-то мусимо аналізувати стратегії ворога, щоби відати його шанси на успіх чи поразку, провокувати його, викривати його позиції, щоби знати вразливість його становища, випробувати ворога силою в протиборстві, щоби бути поінформованим про сильні та слабкі сторони його позицій. Із огляду на те найвищий стандарт використання військ полягає у відсутності позиції. Навіть найглибше інфільтровані шпигуни не можуть виявити твоїх позицій і найбільший мудрець не годен знайти шляхів проти нашого війська. Отож перемоги, що її здобуто завдяки пристосуванню до обставин супротивника, військо ніколи не досягне; всім відомо, що я зробив, аби перемогти, але ніхто не знає, які методи та стратегії я використовував.

Тому виграшних стратегій ніколи не повторюють, їх пристосовують згідно з нескінченними змінними становищами. Принципи використання військ подібні до води; це їй властиво уникати висоти й текти донизу. Звитяжні війська ухиляються від сили й нападають на слабкість. Як вода скеровує свою течію відповідно до особливостей суходолу, так і армія плекає свою вікторію згідно з властивостями ворога.

Тож-то військо ніколи не має стабільної позиції та форми. А особу, що перемагає, вивчивши прикмети недруга, вважають божественною. Тому нема гарантованого тріумфу серед п'ятьох елементів природи. Жодна з чотирьох пір року не є постійною, день – короткий і довгий, і місяць буває повнею та молодиком.

7. Воєнні змагання

Як сказав Сунь-дзи, мистецтво використання армії полягає ось у чому: генерал дістає наказ від правителя, тоді мобілізує військо для війни і стає табором проти ворога. Нема складнішого за воєнні змагання. І складність цих змагань та маневрів така: потрібно перетворити непряме на пряме й несприятливі обставини – на сприятливі.

Так ми робимо шлях нашого протиборця непрямым, заманюючи його маленькими приладами. У такий спосіб хоч і вийдемо пізніше, та прийдемо раніше за ворога. Це метода того, хто знає, як використовувати прямі й непрямі стратегії. Тому воєнні змагання можуть мати переваги й ризики. І коли намагаєшся повністю обладнати військо, аби дістати максимальну перевагу, то можеш не встигнути перехопити цієї переваги. Якщо ж пошлеш армію, залишивши все спорядження в таборі, то ризикуєш утратити весь табір.

Армія може скласти свої важкі обладунки, щоб удень і вночі, не зупиняючись, долати шлях із примноженими силами. Коли військо подорожує на відстань ста *лі*, аби мати перевагу, воно може втратити трьох генералів. Сильні вояки придуть першими, а слабкі пастимуть задніх, і тільки одна десята війська зможе прибути на місце призначення.

Якщо армія – задля переваги – пересувається на відстань п'ятдесяти *лі*, генерал, що йде першим, наразиться на труднощі й поразку. Позаяк тільки половина солдатів зможе дістатися місця призначення.

⁹ Запілля – тил (*прим. перекладача*).

¹⁰ Юе – царство на Півдні Китаю (на території сучасних провінцій Чжецзян і Цзянсу), що існувало у I тис. до н.е. Завойоване царством Чу у 334 р. до н.е.

Коли військо прагне переваги, а тому долає відстань тридцять лі, тоді дійде тільки дві третини вояків.

Звідси випливає, що армія без спорядження пропаде, без достатніх запасів зерна і їжі – вимре, без резервів – теж не виживе.

Отож, якщо ти не відаєш задумів сусідніх князів, не приставай до спілки з ними. Не знавши їхніх гір і лісів, небезпечних гірських проходів та згубних трясовин і заплавл, не зможеш рухати війська. Той, хто не використовує місцевих провідників, не скористається з переваг місцевости. Армія, що вводить в оману, перемаже. Якщо бачиш потенційну вигоду – тоді дій, удавайся позмінно до роз'єднування та концентрування. У русі ти повинен бути швидким як вітер, а в повільному марші – спокійним і таємним як ліс; коли нападаєш, мусиш бути нищівним, як вогонь; якщо отаборився, будь незворушним, як гора; незбагненности позич у темряви, а разючости - у блискавки і грому. Поділи людей на малі гурти перш ніж нападати на села, захопивши землі, розділи військо й утримуй позиції. Зважуй «за» і «проти» перед тим як рухатися. Той, хто першим осягне використання непрямих і прямих стратегій, – виграє. Це – принцип воєнного змагання.

Згідно з книгою “Керування військом”, коли неможливо почути наказів голо-сом, використовують гонги й барабани. А що тяжко побачити одне одного, то зужиткують сигнальні прапори як засіб комунікації. Тож мета вдавання до гонгів, барабанів та сигнальних прапорів – об'єднати вуха та очі. Коли все вояцтво об'єднано в одно ціле, сміливці не атакуватимуть самі й боягузам самим невільно буде втікати. Це – мистецтво керувати великими арміями.

У нічних боях використовуй більше смолоскипів і бубнил¹¹. У січах засвітла – хай переважають сигнальні майви. Ці засоби комунікації слугують для впливу на органи чуттів солдатів.

Такі дії спричинюють знищення духу у ворожих лавах і втрату впевненості в їхнього генерала. На початку протистояння дух армії високий, усередині бою він млявішає, а наприкінці той дух – виснажений. Із огляду на це генерал, що розуміється на воєнних діях, уникає супротивника з високим духом і вдаряє, коли духом протиборча армія занепадає. Це – шлях контролювати дух. Хаосові протиставляй лад. На заваді неспокою й галасові вистав спокій. Це – шлях керувати психологією людей. Використовуй близькість свого війська до місця бою на противагу ворожому, що прийшло здалека. Залучай людей, що добре відпочили, проти знеможеного недруга. Задіюй нагодованих бійців проти зголоднілих неприязнелих солдатів. Це – шлях контролювати фізичну силу. Ніколи не нападай на армію в наступовому русі, яка добре впорядковує прапори. Ніколи не налітай на військо з доладними формаціями. Це – гнучкий шлях керувати змінами. Отож мистецтво використовувати армію – таке: не чини нападу на ворога, що перебуває на височині, не бий на військо, позаду якого гори; не продовжуй наскокувати на армію, що вдає, ніби відходить. Не вдаряй на добре мотивованих і сильних ворожих вояків. Не хапай наживки, що її тобі пропонує супостат; не перехоплюй ворога, що повертається додому. Оточивши супротивника, завжди залишай йому змогу до відхідного шляху. Не тисни на протиборця, що перебуває в безвиході. Це – шлях використовувати армію.

8. Мінливості й пристосування

Сунь-дзи мовив: мистецтво використовувати військо полягає в тім, що генерал дістає наказу від правителя, а відтак мобілізує те військо для війни. Але

¹¹ Бубнило - барабан (прим. перекладача).

не стає табором на ненадійному й зруйнованому терені. На місці, де сходяться кордони різних держав, намагайся утворювати дружні спілки. Рухайся якомога далі від пустельної місцевості, в місці, де тебе оточили – використовуй стратегії. В місцевості смерті, в безвиході – бийся! Є такі дороги, котрими не треба пересуватись, є такі ворожі армії, на які не потрібно нападати, є такі міста, що їх не варто брати, є такі місця, за які не слід змагатися, є такі накази, котрих не належить виконувати. Тому генерал, що опанував принципи змін і мінливостей становищ, знає, як використовувати підлеглих. Генерал, не тямущий упильнувати зиску з цих змін і мінливостей, навіть якщо він добре знається на місцевості, - не втне скористати з її переваг. Генерал, котрий командує солдатами, але не знає мистецтва змін, не подужає вповні використати людей, навіть якщо знає п'ять стратегічних розрахунків¹². Отим бо мудра людина завжди зважає всі переваги й перешкоди одночасно. Мотаючи на вус, які переваги в несприятливому становищі, ти зможеш виконати свою місію. Оцінюючи перешкоди за сприятливих умов, ти наснажуєшся запобігти лихові. Тож якщо хочеш підкорити ворога, маєш учинити йому шкоду. Ти повинен залякати своїх сусідів, аби змусити служити тобі. Ти можеш спонукати їх рухатися згідно з твоїми розрахунками, якщо заманиш їх принадами й спокусами. Мистецтво використовувати військо таке: не сподівайся, що ворог не прийде, а покладайся на свою готовність чекаючи на зустріч із ним. Не годиться сподіватися, що недруг не нападе, належить зробити себе непереможним. Ще п'ять небезпек чигає на генерала: якщо він битиметься необачно й нерозсудливо, то неодмінно загине. А – боятиметься смерті, буде полоненим. Коли він лютий і запальний, його легко спровокувати. А як пихатий і зарозумілий – нескладно образити. Генерала, що занадто любить людей, вільно стривожити й занепокоїти. Кожна з цих п'ятьох речей – генералова хиба, шкода, завдана військові. До руйнування армії та вбивства генералів зумовлюють ці п'ять небезпек. На них конче потрібно якнайважніше та найретельніше зважати.

9. Просування армії

Загалом правила мобілізації війська, як сказав Сунь-дзи, такі: розміщуючи армію, оцінюй ворога; переходячи гори, тримайся долини; розташовуй військо на добре освітленій сонцем височині. Не бери окупованої супротивником висоти штурмом – це принципи використовувати вояків у горах. Перш ніж переправлятися через річку, армію треба розмістити трохи віддалік від води; коли через річку переправляється ворог, не нападай на нього в воді – дозволь половині армії вийти на берег і тоді чини напад, і це буде твоєю перевагою! Хочеш уступати в бій із ворогом – не роби цього біля води. Розташовуй свою військову силу на узвишші на осонні і не став її нижче від ворожої за течією. Це – шлях використовувати військо біля води.

Проходиш крізь болота й трясовини – роби це швидко й не блукаючи; якщо зіткнешся з ворогом у болотах і трясовинах, ти повинен стати біля очеретів спиною до лісу – це правила для ведення бою за таких умов. На рівнині розміщуй армію на пласкому ґрунті, щоб полегшити пересування, але переважна частина вояцтва має бути під узвишшям. Попереду – низини, а позаду – височинь. Це – правила використовувати військо на рівнині. Опираючись на ці чотири спо-

---

¹² Ідеться про попереднє речення: “Є такі дороги, котрими не треба пересуватись, є такі ворожі армії, на які не потрібно нападати, є такі міста, що їх не варто брати, є такі місця, за які не слід змагатися, є такі накази, котрих не належить виконувати” (прим. перекладача).

соби розташовувати армію, Жовтий Імператор знищив чотирьох імператорів¹³. Загалом військовики віддають перевагу узвишшям над низинами; соняшним і яскравим місцям над темними й затіненими. А отаборюються в місцях, багатих на провіант і з достатніми запасами води. Тому мовлено, що військо, яке не піддається хворобам, обов'язково виграє. У гористій місцевості його треба ставити проти сонця, щоби з правого боку й позаду була височина. У цей спосіб армія може використати переваги землі. Якщо зверху за водою дощило й потоки – великі, то для переправлення через річку доведеться зачекати, поки вода спаде. Загалом у різних місцевостях існують: природні прірви, природні криниці, природні в'язниці, місця з будяками й колючками, природні пастки та межигір'я. Ти зобов'язаний негайно покинути ці закутні і близько до них не підходити.

Нам належить бути далеко від цих місць, а ворога – змушувати до них наближатися. Ми маємо стояти обличчям, а протиборець – під нашим тиском – спиною до них. На армію на її шляху чатують усілякі небезпеки, як-от заплави, ділянки, порослі очеретом, залісені гори та хащі – проходячи через них, вам конче потрібно їх оглядати, регулярно і з неабиякою пильністю. Адже саме там можуть чаїтися супротивні шпигуни.

Якщо ворог наблизився, але не вдається ні до яких дій, то він покладається на знання про ці загрозливі нетрі; коли недруг далеко, то він провокує мене до герцю – хоче, аби я просунувся вперед.

Те, що супостат став своїм табором на плоскому ґрунті, означає – він володіє тут перевагами.

Гілля й листя в лісі рухаються – ознака того, що ворог підходить.

Багато перепон у траві – неприятель намагається нас сплутати.

Пташки раптом злітають – є засідка.

Звірі налякано розбігаються – очікуй на раптову атаку.

Пилюка знеацька здійнялася вгору – їдуть колісниці.

Кушпела¹⁴ стелеться низько й широко – тоді йде піхота.

Курява підіймається в різних місцях – супротивник збирає хмиз.

Пилюга то зноситься, то опускається і там і там – ворог отаборюється.

Якщо ворожі слова – покірні та смиренні, а військові приготування посилювано, він лаштується напасти.

Коли супостат послуговується зухвалими та грубими словами й удає, що нападатиме, тоді він ладнається відступити.

Бачите легкі колісниці, що вишиковуються в русі на флангах війська, вважайте – неприятель формує бойовий порядок.

Якщо ворог просить перемир'я, ще не зазнавши поразки в бою, очікуйте на те, що він задумав щось.

Завважуєте в протиборчому стані пошвавлений рух і шикування солдатів у бойові формовання – ворог ладен до вирішального поєдинку.

А коли здається, що – то наступає, то відступає, знайте – він намагається заманити вас.

Похилившись, недруг спирається на свою зброю – він голодує.

Те, що ворог бачить потенційну перевагу, але не виступає – запорака його виснаженості.

¹³ Жовтий Імператор (Хуанді) – міфічний культурний герой і першопредок китайців, за традицією, жив у III тис. до н.е. У давньокитайській космології вважався володарем центру. Чотири імператори – володарі чотирьох сторін світу – згідно зі стародавнім міфом, збунтувалися проти Жовтого імператора, але були ним підкорені.

¹⁴ Кушпела – клуби пилу.

Птахи купчаться навколо чужого табору – означає, що табір уже покинули. А як недружні солдати голосно кричать уночі – їх охопив страх. Якщо армію опанував хаос – то генерал утратив авторитет. Коли прапори й бунчуки переміщуються то сюди, то туди – у війську панує безлад.

Старшина легко впадає в люті і не контролює свого гніву – армія знесилена. Неприятель убиває коні для їжі – ознака того, що в його таборі нема провіанту.

Якщо кухняного начиння в таборі не виставлено й вояки до нього не повертаються – табір у безнадійному становищі.

Коли генерал розмовляє зі своїми підлеглими приглушено й сумирно – він утратив їхню підтримку.

А як надміру роздає нагороди, генерал не зна, що робити.

Генералове ж удавання до багатьох покарань засвідчує – то він перебуває у стані збентеження.

Спочатку генерал лютує щодо своїх підлеглих, а потім їх боїться – про такого воєводу можна сказати: він – нерозумний і нездатний.

Приходити з подарунками й повагою – типово для ворога, що прагне перемир'я.

І навпаки – супротивне військо прибуває, переповнене люті та дикості й не розпочинає двобою тривалий час і не відходить із поля битви – тож конче необхідно начуватися й бути дуже пильним.

Кількість вояків не є вирішальною перевагою, тому не варто нападати навалю, покладаючись тільки на чисельність.

Концентруй свої сили ефективно, тверезо оцінюй, хто тобі протистоїть, і тоді матимеш підтримку своїх бійців.

Того, кому бракує стратегічного бачення, і хто недооцінює ворога, він обов'язково схопить.

Супостат доконечне полонить того, хто не доріс до опанування засад стратегії, і хто спогорда позирає на супротивника.

Якщо вояків покарано до того, як у них з'явилася відданість генералові, вони захочуть слухатись, і їх складно буде використати.

У разі ж, що вони вже віддані, але кари щодо них ще не застосовували, ти так само не зможеш їх використовувати.

Тому командуй військом за допомогою гуманності й об'єднуй його завдяки військовій дисципліні - це забезпечить тобі незаперечну перемогу.

Коли накази регулярно виконуються і солдатів навчають із поміччю наказів, то вони будуть слухняними.

А як накази виконують нерегулярно і вояків не навчають наказами, то вони не слухатимуться.

Якщо накази виконують регулярно, то це означає, що є довіра між вояками та командиром.

10. Форми місцевости

Як мовив Сунь-дзи, форми місцевости бувають такі: відкрита; місцевість, де можна занапаститися; невдала для початку бою; вузька; небезпечна, але важлива; віддалена.

Місцевість називають відкритою, якщо я можу йти й ворогам вільно зайти в неї. На відкритому місці спочатку захоплюй висоту, що освітлена сонцем, аби забезпечити легкість у системі постачання, тоді перевага – на твоєму боці.

Місцевість, що в неї легко ввійти, але з якої тяжко вийти, має ймення такої, де можна занапаститися. На ній, якщо ворог не приготувався – нападай і перемагай! Якщо супротивник уже налагодився на баталію, то, налетівши на нього, не здохнеш звитяги. Тоді складно буде вийти з бою і наслідки будуть невтішними.

Коли ж я вдарю й не переможу, і якщо ворог нападе й теж не буде успішним – це називають місцевістю, невдалою для початку бою.

У такому місці, навіть коли антагоніст намагається нас туди принадити, не треба наскокувати. Ми ж заманюємо ворога й удаємо, що відходимо!

Дозволь половині протиборчого війська вийти й відтак бий – тоді тобі буде це вигідно!

Якщо місцевість вузька, оточена обабіч горами, тоді спочатку її загарбують і закріплюються там; але коли ворог першим захопив це місце і зміцнився, та ба, не вдається до нападу, й до того ж у недруга небагато фортець – слід атакувати.

Небезпечно, але важливу місцевість ми мусимо взяти в лабеті першими. Спочатку – височину, освітлену сонцем, і чекати там на супротивника. Якщо ж він першим став на осонні, тоді залиш цю позицію й не нападай.

Коли ж ми і ворог – далеко одне від одного, стратегічна перевага однакова; тоді тяжко викликати ворога на бій, і в ньому не буде ніякої переваги. Ці шестеро принципів складають основу знань про місцевість. Відати шість принципів – найвідповідальніше для генерала, цього не можна не знати.

Військо може поневірятися від здавання позиції, несубординації, повної поразки, хаосу, неорганізованості, відходу. Всіх названих шістьох бід не спричинює природа, їх зумовлюють помилки генерала. Якщо характеристики армій однакові, але одна – нападає на іншу силами, вдсятеро більшими, то наслідком стане здавання позиції. Коли вояки сильні, але командир слабкий, то маємо – несубординацію. Поєднання ж сили командира та слабкості солдатів призводить до повної поразки. Якщо старші командири гнівливі й нехтують наказами, зустрічаючи супостата, не контролюють свої люті та свавільно кидаються до герцю, і генерал не знає своїх можливостей – то починається хаос. Генерал – слабкий і не суворий, не веде військo чітко, старшина й вояки - у стані невизначеності, а бойові формування – в безладі, – це називають неорганізованістю. Генерал, що нездатен правильно оцінити ворожої потуги, й використовує мало солдатів, аби протистояти великим силам недруга, будучи слабким, нападає на сильного й не має добірних вояків на вістрі атаки – ось передумови поразки. Ці шість становищ ведуть до побиванки. Знати це – найважливіша генералова відповідальність і цього не відати йому заборонено. Форми місцевості можуть бути допоміжними для війська. Відповідальність генерала полягає в тім, щоби знати супротивника, аби в такий спосіб змогти забезпечити перемогу й уміти зважати на характер місцевості, її складність і відстань. Той, хто на цьому знається й це використовує – беззаперечно виграє. Ну а хто – ні, неминуче програє. Якщо звитяга в баталії певна й гарантована, а імператор каже не битися – ти зобов'язаний битися! Коли ж у змаганні ти не бачиш вікторії, а імператор наказує воювати – тоді не воюй! Генерал нападає не заради слави, відступає не через страх, єдине, про що він дбає – аби захистити людей і бути корисним імператорові, такий генерал є скарбом для держави. Коли генерал береже солдатів як немовлят, тоді вони попростують за ним у найнебезпечніші місця; а коли він поводить з вояками як із улюбленцями, вони підуть із ним на смерть. Якщо ж бійцями надто опікуватися, то він не зможе їх використовувати, якщо ж їх надмірно любити, то ними годі командувати, а якщо ж солдати в хаосі – навряд чи їх дисциплінуєш. А що

вони подібні до зіпсованих дітей, то з ними не повоюєш. Коли ж я знаю, що моє військо здатне напасти на ворога вже, але той зараз невразливий, тоді шансів на виграш – тільки половина. Якщо ворог уразливий для нашого нападу, але наше військо неспроможне зараз нападати, від доброї нагоди перемогти – половина. Якщо ж і супротивник нестійкий перед нашим ударом і наші солдати можуть атакувати, але ти не знаєш місцевості – не лізь на рожен. Шансів вийти з бою героєм – половина! Той, хто знається на війні, нападає без сумніву, його стратегії ніколи не виснажуються. Тому знай і ворога і себе – перемогу буде гарантовано. Знай Землю і знай Небо – джерело звитяг буде невичерпним!

11. Дев'ять видів місцевості для бою

За словами Сунь-дзи, згідно з принципами використання армії місцевості є такі: домашні, де думки солдатів розсіяні; на підходах до ворога; місцевості вирішального бойовища; зручні для комунікацій; місця зіткнення стратегічних інтересів держав; важливі – у глибині ворога; складні для пересування; такі, де можуть оточити; місцевості смерті. Коли князі самі воюють у своїх землях, то це називають домашньою місцевістю. Якщо вони проникають у недружню землю, але неглибоко, то це – на підходах до ворога. Місцевість вирішального бойовища – це та, що принесе вигоду її захопникові. Місце, куди легко прийти і мені і супротивникові, звуть зручним для комунікацій. Місцину на перетині кількох державних кордонів, котра дасть змогу контролювати Світ¹⁵ тому, хто її загарбає, мають за місце зіткнення стратегічних інтересів держав. Коли армія проникає глибоко на чужий терен, залишаючи позаду багато ворожих міст, це – важливе місце в глибині у ворога. Гори й ліси, небезпечні гірські переходи, згубні трясовини й заплави, шляхи, тяжкі для ходи, заведено називати місцевостями, складними для пересування. Місцини, куди можна потрапити лише через вузькі проходи, а вихід із яких – далекий і покручений, і де супостат малими силами може успішно налетіти на великі наші потуги, нарікають такими, де можуть оточити. А там, де необхідно швидко й рішуче розпочати дії, а якщо загасешся – помреш – розкинулася місцевість смерті. Тому, в домашньому місці не бийся, на підходах до ворога не зупиняйся, якщо протиборець захопив вирішальне місце, не нападай на нього, в місці, зручному для комунікацій, не припускайся розривів у війську. У місці зіткнення стратегічних інтересів мусиш спробувати створити спілки. У важливому місці в глибині у ворога грабуй і руйнуй його запаси. Місце, складне для пересування, потрібно перейти швидко. У місці, де можуть оточити, використовуй стратегії. У місці смерті – воюй!

Стратеги давнини були вправними у використанні армії. Вони вміли зробити так, щоби частини антагоніста, що йдуть попереду, та його частини, що пасуть задніх, не могли контактувати між собою, великі й малі загоны не мали змоги підтримувати одне одного, старшина й прості вояки неспроможні були одне одного рятувати. Тоді наказів не виконуватимуть і в протиборчому війську пануватиме роз'єднаність. Тому солдати ворога будуть розділені й нездатні сконцентруватися. І навіть коли знову об'єднуються – то не зможуть добре організуватися. Звідси, тільки коли є очевидна перевага, тоді бийся. А очевидної переваги катма – стій. Коли вас спитають: якщо незабаром з'явиться велике й добре організоване військо супротивника, як із ним поводитись? – відповідь має бути така: спочатку візьми силоміць те, що вони цінують найбільше. Швидкість – найважливіша річ у використанні армії. Скористайся шансом, коли ворог не готовий. Іди тими шля-

¹⁵ В оригіналі – Тянься (Піднебесну), тобто весь відомий китаїцям у ті часи світ, або всі китаїські царства

хами, на яких тебе не очікують. Нападай там, де ворог не борониться. Це – принципи, як вести війну на чужому терені. Коли заходиш углиб супостатових володінь – сконцентруйся, тоді його армія нас не переможе. Захопи врожаї з його полів і твоєму військові ставатиме їжі. Давай своїм воїнам досить відпочинку й не виснажуй їх без потреби. Підтримуй їхній дух і нагромаджуй їхню силу. Вдавайся до таких несподіваних рухів і дій, які будуть несподіваними для ворога. Кидай своїх солдатів у місце, де нема виходу, тоді навіть смерть не змусить їх відступити. Коли вояки не бояться померти, вони докладуть надзусиль. Коли воїни в дуже небезпечному місці – вони втрачають почуття страху. А коли нікуди втікати, їхній бойовий дух – твердий. Позаяк ви просякли глибоко на неприязний терен, то маєте триматися купи. Якщо нема іншого виходу, воїни безстрашно б'ються, а отже, без настанов і повчань матимуться на бачності й без нагадувань зробиють якнайліпше. Без примусу вони будуть близькими між собою. Без наказів – довіряться вам і йтимуть за вами. Заборони забобони й ворожбу, відкинь пересуди та плітки. І воїни постануть перед обличчям смерті без сумнівів та страху. Мої бійці не мають надлишкового багатства не тому, що зневажають його. Вони не бояться загинути не через те, що не цінують довгого життя. Того дня, коли з'явиться наказ іти на війну, солдати розплачуться так, що сльози потечуть по щоках і їхні нагрудники розмокнуть. Але коли воїнів кинуть у безвихідне місце, вони будуть відважними, як Чжуань Чжу і Цао Цуй¹⁶. Тому вправну в герці армію можна прирівняти до змії на ймення Шуайжань¹⁷. Змія Шуайжань живе в горах Хеншань¹⁸. Коли її вдарити по голові, вона б'є хвостом. А коли – по хвостові, то – головою. Якщо ж її лупнути посередині – вона гилить і головою і хвостом. Мене питають: чи можна зробити армію подібною до змії Шуайжань? Я відповідаю: можна. Люди країни Ву¹⁹ та країни Юе ненавидять одне одного, але, коли переходять через річку посеред бурі, вони допомагають одне одному як лівиця – правиці. Тому замало навіть зв'язати коней разом, закопати й забути колеса повозів, аби дати військовій лад. Відважність і згуртованість вояків залежать від способу керувати армією. Те, чи правильно й ефективно використовуєш сильні та слабкі сили у війську, залежить від розуміння місцевості. Той, хто знається на провадженні війни, може вести всю армію, неначе одну особу. Він загаляє воїнів у становище без вибору. Мистецтво генерала полягає в тому, щоби зберігати свої спокій і думки недосяжними для інших. Він має бути суворим і вельми організованим, здатним приховувати інформацію від простих бійців і старшини, аби вони нічого не знали про його стратегію. Генерал повинен змінювати свої стратегії, аби солдати не пророзуміли в його замисли, переінакшувати місце розташування військового табору й ходити манівцями, аби вояки не здогадалися про його наміри. Коли він дає бойове завдання, то це так, ніби підводить своїх людей до драбини, змушує їх піднятися високо, а драбину після того забирає, щоби відрізати шляхи відступу. Генерал веде своє військо углиб у ворожий терен, палить човни й розбиває начиння для їжі; він не має сумнівів і шляху назад, як ота стріла, випущена з лука-самостріла. Воевода передує армії як вівчар

¹⁶ Чжуань Чжу (VI ст. до н.е.) уславився тим, що, за наказом принца Гуана вбив князя Лао під час бенкету мечем, схованим у череві риби. Цао Цуй (або Цао Куй, VII ст. до н.е.) – полководець у царстві Лу.

¹⁷ Ймовірно, міфічна істота. Згадана лише в цьому тексті.

¹⁸ Хеншань (в інших версіях тексту – Чаншань) – одна з п'яти священних гір Китаю, розташована в провінції Шаньсі.

¹⁹ Ву (У) – царство на Півдні Китаю, у нижній течії р. Янцзи (на території сучасної провінції Чжецзян), що існувало у I тис. до н.е. Завойовано царством Юе у 473 р. до н.е.

– отарі овець, веде їх у той чи інший бік, і ніхто не знає, куди вони йдуть. Зібрати всі бойові загопи й поставити їх при небезпеці – це і є генералів обов’язок. Видозміни дев’яток типів терену, переваги відступу чи нападу, особливості людської психології – все це треба детально знати й вивчати. Принципи, як вести війну на чужій землі, такі: коли заходиш углиб володінь ворога, то воїни зосереджені на битві, якщо заходиш неглибоко на недружній терен – то вояки несконцентровані. Переходячи кордони своєї країни, вояцтво потрапляє в ізольовану й тяжку для виживання землю. Коли терен доступний ізусібч – це називають місцем зіткнення стратегічних інтересів держав. Коли ж армія далеко проникає на ворожі простори, це звуть пересуванням у важливе місце в глибині у ворога. Якщо військо просякає неглибоко, таке місце має назву терену на підходах до супротивника. Якщо в тилу армії закрито, а попереду – вузька місцина, це – саме та, де можуть оточити. Місце, звідки годі вийти, обізвався місцевістю смерти. У домашній місцевості я об’єднуюватиму волю й помисли солдатів. На підходах до недруга я підсилюватиму зв’язки всередині армії. У місцевості вирішального бойовища я пришвидшу тиллові частини. У місці, зручному для комунікацій, генерали мають бути неабияк ретельними й пильними в налагоджуванні оборони. У місці зіткнення стратегічних інтересів держав наше військо зміцнюватиме спілки. У важливому місці в глибині у ворога наші вояки мусять гарантувати постачання продовольства. У місцевості, складній для пересування, нашим конче необхідно невпинно рухатися. У місці, де можуть оточити, військові слід закорковувати собою прогалини в обороні ворога. У місцевості смерти належить показати, що ми ладні битися до скону. Тож психологічне налаштування воїнів таке, що коли їх оточили – вони обороняються. Коли ж їм нема іншого виходу – вони змагаються до загину. У надзвичайно складних становищах солдати неухильно йтимуть за наказами. Тому, не відавши замислів і стратегій сусідніх князів, не можна наперед уступати в спілки з ними. Не знавши їхніх гір і лісів, небезпечних лісових переходів, трясовин і заплав, не подужаєш рухати війська. Той, хто не використовує місцевих провідників, не скористає з переваг місцини. Якщо навіть однієї з дев’яток умов місцевості не опанувати, невільно стати найліпшою армією світу. Коли найліпша армія нападає на велику країну, то унеможливорює здатність супротивника зібрати своє військо. Вона вивільняє свій натиск на ворога, і ворожій армії об’єднатися в спілки – зась. Тому наше військо не має потреби в спілках. Воно культивує свою силу й поширює свою ідеологію серед інших країн, вивільняє свою потугу на антагоніста. А відтак – може захоплювати ворожі міста і знищувати країни. Генерал нагороджує понад заведені норми за незвично складні завдання, наказує армії так само, як наказують одній людині. Даючи людям накази, він не пояснює причин, зваблює їх вигодою, але приховує загрози. Кидай своїх у небезпечну місцевість, і вони виживуть. Розмісти їх у місцевості смерти, й вони житимуть. Скеруй підлеглих у небезпеку, й вони обернуть поразку на перемогу. Справа використовувати армію полягає в тім, аби навдивовижу ґрунтовно знати ворожі мотиви й зусилля, щоб зуміти зібрати всю снагу воїнів у одному напрямку. Навіть пройшовши 1000 лі, ми спроможні вбити їхнього генерала. Це означає - якщо доладно використовувати армію, то досягнеш успіху. Отож, коли ухвалено рішення про час початку війни, закрий усі входи в країну, припини видавати візи, поклади край спілкуванню з дипломатами розсвареної з вами сторони. Ретельно сплануй воєнні справи у штабі. Якщо ворог дав тобі шанс, стрімко його використай. Спочатку напади на найважливіше місце недруга й не домовляйся з ним про дату двобою. Слідкуй за закономірностями змін у про-

---

тиборчому стані й винось свої стратегічні рішення суголосно з цим. Отим-бо на початках поведься як цнотливиця, і супостат дасть слабіну й розкриється, відтак будь моторним як заєць, котрий утікає, й недругові забракне часу боронитися.

12. Вогняний напад

Сунь-дзи сказав, що є п'ять видів вогняних нападів.

Перший – спалити армію ворога, другий – знищити вогнем запаси їжі, третій – спопелити ворожі обладнання й вози, четвертий – червоного півня пустити складам, п'ятий – оповити полум'ям систему постачання супротивника. Щоб розпочати вогняний напад, необхідне виконання певних умов: відповідні матеріали повинні бути завжди наготові. Для початку вогняного нападу є вдалий час і сприятливі дні. Час удалий – це коли погода дуже посушлива. Дні сприяють, коли місяць проходить через останні зірки Дракона, Вогняного Фенікса й Черепахи. На перебування місяця в цих сузір'ях припадають вітряні дні. Удаючись до вогняного нападу, мусиш застосовувати п'ять видів атак, зважаючи на обставини. Якщо зайнялося зсередини чужого табору, ти повинен напасти ззовні. Коли вже палахкотить, але супротивні солдати зберігають спокій, не нападай одразу, почекай. Та коли вогонь по-справжньому лютує, і ти можеш скористатися з нагоди – не змарнуй шансу для атаки. Якщо ж ти не здатен розгледіти нагоди – зупинися. Коли ж запалало назовні, не варто очікувати на реакцію зсередини протиборчого табору – треба вчасно розпочати напад вогнем. Якщо вогонь розпочався за вітром, не налітай із завітрянного боку. Довго дмучи продовж дня, вночі вітер стихне. Армії належить володіти знанням про п'ять видів змін вогняного нападу й уміти прораховувати їхнє використання. Тому використовувати вогонь для підтримки нападу – ефективно. А воду – потужно. Вона може знадобитися, аби переривати постачання, але не здатна зірвати постачання, так само, як і напад вогнем. Перемагати в бою, захоплювати міста й терени, але не бути спроможним використати здобутки швидко й ефективно – втрата й марнування ресурсів. Тому сказано, що мудрий імператор розмірковує, а здалий генерал виконує. Не маєш потенційної переваги – не дій. Не бачиш очевидної перемоги – не використовуй армії. Нема необхідности – не посилає війська битися. Імператорові не належить мобілізувати вояків у гніві, генералові не годиться розпочинати бою, перебуваючи в стані люті. Бачиш переваги – рухайся, не бачиш – зупинися. Гнів може перетворитися на щастя, лють – на радість, але спустошеній країні годі відновитися, й мертвих не повернеш до життя. Отож-бо мудрий імператор обережний у справах війни, а здібний генерал начувається в січі. Це – шлях безпеки країни та збереження війська.

13. Використання шпигунів

Сунь-дзи твердив: загалом, щоб мобілізувати армію на 100 тисяч душ і вирушити на 1000 *лі*, щоденні витрати людей і видатки скарбниці сягатимуть 1000 золотих. Удома й за кордоном буде чимало чвар і гармидеру, й на війні люди виснажаться в дорозі. Сімсот тисяч сімей не зможуть виконувати своєї повсякденної роботи. Дві розсварені армії можуть воювати одна проти одної лише заради одного дня перемоги. Проте, якщо ти надто скупий щодо нагород та посад для шпигунів і залишаєшся необізнаним стосовно до становища ворога, то це є за межею людяности, й тобі не вдасться бути генералом для людей, не вийде радникувати у правителя й не складеться опанувати тріумфом. Із огляду на це блискучий керівник є метким генералом, котрий під час воєнних кампаній забезпечить звитягу, його успіх вищий за той, що його досягають пересічні люди, оскільки він знає все

наперед. Цього знання невільно діставати ні від духів і богів, ні через порівняння зі схожими становищами минулого, ні через астрологічні розрахунки. Його мають здобувати від людей, що відають, які справи у ворога. Існує п'ять шляхів використання шпигунів. Бувають місцеві інформатори, є внутрішні вивідачі, а ще – обернені або ж перевербовані підосланці, так само бувають шпиги, котрі мають померти, і ті, що мусять жити. Якщо одночасно використовувати представників цих п'яťох типів, то складність стратегічних замислів досягнути буде зась. Тому шпигунські методи називають магічними й чарівними, і вони є найціннішим скарбом і зброєю правителя. Місцевих інформаторів вербують зі звичайних тубільців і тоді використовують їх. Внутрішніх шпигунів вербують серед чужих посадовців. Тих, що були заслані, перевербовують і роблять їх оберненими. Підслухачів-підглядачів, які мають померти, використовують для поширення неправдивої інформації серед ворожих шпигів. А ті, що повинні жити, приносять інформацію додому. Тому у війську ніхто не може бути ближчим до командування за шпигунів. Нікого не можна нагороджувати щедріше, ніж їх. Від них нема нічого прихованого. Тільки надзвичайно мудрі й розважливі використовують підосланців. Лише гуманні та щедрі відають, як їх залучати. Тільки найпроникливішим відомо, як вилучити правду зі шпигунських донесень. Такими є магія й витонченість шпигунства, й нема місця, де цього не використовують. Коли розвідувальна інформація стала оприлюдненою до її донесення й застосування, тоді вивідачів, що були з нею обізнані, і тих, хто з ними контактував, мусять скарати на горло. Загалом, існують армії, на які ти хочеш напасти, є міста, що ти їх волієш завоювати, є люди, котрих ти прагнеш убити. В такому разі передусім треба дістати інформацію про коменданта міста, його помічників, ключових офіцерів із комунікацій, його охорону та прислугу. Накажи нашим шпигунам дізнатися про це. Ми мусимо старанно шукати таємних агентів із-поміж шпигів ворога, а знайшовши, залучати їх, звабивши хабарами й подарунками, навчивши наших метод і відпустивши. У такий спосіб матимеш оберненого шпигуна й задіюватимеш його. За його допомогою можна завербувати тубільних інформаторів і внутрішніх вивідачів і відтак із ними працювати. Тоді ти дістанеш нагоду опиратися на шпигунів, які мусять померти, поширюючи через них неправдиву інформацію у ворожих лавах. Як наслідок, підосланці, що мають залишитися живими, повернуться вчасно з інформацією. Керівник повинен досягнути, який мати зиск із п'яťох перелічених типів. Проте знання про ключову інформацію зі стану ворога нам постачають обернені агенти. А тому саме їх винагороджуй якнайщедріше!

У давнину династія Шан перегнала в розвиткові державу Ся лише завдяки Ічжі з династії Ся²⁰. Також розвій династії Чжоу був значно успішнішим, ніж держави Інь, і то – дякуючи винятково Люй Я з країни Інь²¹. Отож тільки просвічений монарх і вправний генерал навчені робити своїми шпигунами людей із надзвичайними розумовими якостями й досягнуть разом із ними неабиякого успіху. Розвідницька діяльність – найважливіша на війні, і вся армія покладається на неї у своїх стратегіях і діях.

²⁰ Династія Шан або Інь (XVI – XI ст. до н.е.) змінила першу напівлегендарну династію Ся (XXI – XVI ст. до н.е.). Ічжі (І Інь) служив останньому правителю династії Ся, Цзе-вану. Ставши наставником Чен Тана, майбутнього засновника династії Шан, допомог тому перемогти Цзе-вана.

²¹ Династія Чжоу (бл. 1046 – 256 рр. до н.е.) була заснована Вень-ваном і У-ваном. Люй Я, що служив останньому володареві династії Шан (Інь), допоміг У-вану захопити престол. У конфуціанській традиції останні правителі династій Ся та Шан зображувалися злими та сповненими всіляких вад, а Ічжі та Люй Я – мудрими та шляхетними людьми.